

prag do popolne družbene in državne uveljavitve. Z eno besedo dežele in človeka v njej niso provincializirali, kot so to prej ko slej počeli Habsburžani. In v tem je vsa »nacionalna« prednost večjezičnih Celjskih.

OPOMBE

1. Walther Fresacher: Der Kampf des Bistums Bamberg um Villach, »900 Jahre Villach«, 1960, str. 544 do 549; H. H. St. W. AB. Reper. XXIV-618; J. Gruden: Zgodovina slovenskega naroda, str. 248, 249 itd. — 2. Fr. Baš: Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik 1951, str. 15; H. Henckel: Burgen... in Kärnten I., str. 44, 56, II. 1964, str. 118 itd. — 3. Janko Orožen: Zgodovina Celja. Celje 1971, str. 214, 254 itd. — 4. Walther Fresacher: Der Kampf des Bistums Bamberg um Villach, »900 Jahre Villach«, 1960, str. 544 do 549. — 5. Vlado Habjan: Celjsko-avstrijska vojna od 1438 do 1443... Kronika, 3/1971—XIX, str. 137—148; Kronika Celjskih grofov, Maribor 1972; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 131, 137, 506 itd.; Vlado Habjan: Kronika grofov Celjskih, Naši razgledi 1974/12, str. 312, 313. — 6. H. H. St. Wien, AB 406/1... Reper. XXIV. — št. 476, 478, 479, 497 itd. — 7. H. Henckel: Burgen... Kärnten II., Celovec—Dunaj, 1964, str. 14, 137 itd. — 8. Walther Fresacher: Die Ergebnisse der bambergischen Besitzungen in Kärnten um 1437. Carinthia I., 131. leto/41, str. 393, 406. — 9. Rudolf Wurzer: Die bauliche Entwicklung Villachs... Carinthia I. 2/3, 139/1949, Celovec, str. 245. — 10. Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 98. — 11. Primerjaj: Franjo Baš: Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik

1951, str. 15. — 12. Janko Orožen: Zgodovina Celja, Celje 1971, str. 222; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. 502. — 13. Pio Paschini: Storia del Friuli, Videm — Udine, 1926, zv. III. str. 179—181. — 14. Kronika grofov Celjskih v prevodu L. M. Golie, Maribor 1972, str. 22 itd. — 15. Primerjaj: J. Gruden: Cerkevne razmere na Slovenskem, 1908, str. 8, 9, 18, 127 itd. — 16. Ferdo Šišić: Pregled povijesti hrvatskega naroda, Zagreb 1962, str. 225. — 17. Glej: Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115 itd. — 18. H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 413, 415, 432, 435, 445, 446, 451, 452, 462, 481, 485, 504, 506 itd. — 19. Kronika grofov Celjskih v prevodu L. M. Golie, Maribor 1972. — 20. Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 105. — 21. Primerjaj: Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I., Band 1. Wien 1971, str. 74, 436, 584. — 22. Primerjaj: Hans Pirchegger: Landesfürst... in Steiermark, Gradec 1951, XII/I, str. 131, 135. — 23. Primerjaj: Johann Rainer: Der Frieden von Pusarnitz, Carinthia I/1-3, 1960, str. 175, 179. — 24. H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 83, 506. 25. J. Zabukovec: Slavina, Ljubljana 1910, str. 73, 74; in opomba dr. Kandler: Indicationi storiche, str. 185. — 26. Ernest Birck: Urkunden — Auszüge K. Friedrich III. Wien 1853, str. 20, 22 itd.; A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 153, 162. — 27. H. H. St. W. Reper. XXIV. — 95, 137, 191. — 28. M. Wutte: Kärntens Wege zum Meer in alter und neuer Zeit, Carinthia I/133 (1943); in 2—3/139 (1949) str. 303, 311. — 29. H. Pirchegger: Die Herren von Pettau, Zeitschrift H. V. St. XLII, 1951; Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972. — 30. J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci, Ljubljana 1908, str. 128 itd.

MEŠČANSKI ŠPITAL PRI LENARTU V SLOVENSKIH GORICAH

JOŽE MLINARIČ

V srednjem veku pomeni špital (hospitale, Spital) sprva prenočišče ali bivališčni prostor za tujce in popotnike. Ta označba se je kasneje prenesla na hiše, v katerih so našli vso oskrbo ljudje, ki si zaradi starosti, onemoglosti in bolehnosti niso mogli zaslužiti svojega vsakdanjega kruha in niso imeli strehe nad glavo. Že zelo zgodaj pa so našli v teh ustanovah poleg popotnikov in revežev svoje zavetje in oskrbo tudi bolniki. V poznem srednjem veku so zlasti v času križarskih vojn (11. do 13. stol.) nastajali špitali na višinskih in nevarnih prehodih ter dajali zavetje trudnim popotnikom. Tako se omenja npr. okoli

leta 1200 v St. Gallenu špital, ki je bil »in solacium peregrinorum et transeuntium«. Ta zavetja so bila v prvi vrsti v oskrbi raznih redov, ki so špitale ustanavljali sami ali pa so jih ustanavljali posamezni velikaši, jim naklonili primerno dotacijo in stalne dohodke ter jih zaupali zlasti starim redovom. Takšne ustanove so bile praviloma oproščene dajatev in desetine, njihovo premoženje pa se je večalo z volili in miloščinami.¹

Samostani so imeli dve vrsti špitalov, špitala za laike (hospitium, hospitale pauperum) ter špitala za samostansko družino (infirmarium). Prve špitala so imeli predvsem tako ime-

novani starejši redovi, benediktinci, cistercijanci in kartuzijani.² Na štajerskih tleh se omenja špital (hospitale) iz leta 1185 v karturiju Žiče, ponovno pa se omenja v listini iz leta 1485.³ V Studenicah se navaja špital, ki ga je ustanovila Zofija Rogaška, že leta 1237, torej pred dejansko ustanovitvijo samostana. Tedaj je namreč Rihza, žena Otokarja iz Kunšperka, podelila cerkvi in špitalu (ecclesiam et domum hospitalem), kjer je samostan, dvanaest kmetij.⁴ Tudi gornjegrajski benediktinci so imeli svoj špital že v 13. stoletju, kar nam sporoča listina iz leta 1275, s katero je Oton Thurn podelil samostanu inkorporirani župniji Škale zemljo, toda s pogojem, da se noben diakon ali subdiakon ne bo ukvarjal z nego bolnikov.⁵ Leta 1308 je opat Wulfing izjavil, da bo vsakokratnega infirmarija, ki bi skrbel za nego bolnikov, imenoval vselej le s privoljenjem samostanskega kapitlja.⁶ Gornjegrajski špital se omenja nadalje tudi v urbarju iz leta 1426.⁷

Z nastankom mest v poznem srednjem veku so tudi v mestih nastajali špitali, ki so bili namenjeni predvsem ali pa tudi izključno le meščanom. V teh meščanskih špitalih (Bürgerspital) so bili deležni celotne oskrbe in po potrebi tudi bolniške nege obubožani, bolni, bolni in nepreskrbljeni meščani. Špitale so ustanavljali petični meščani ali pa zemljiški gospodje, lastniki trgov in mest. Ustanove so imele poleg hiše tudi gospodarska poslopja ter običajno tudi vrt, večkrat pa še obsežne posesti, ki so jih obdelovale v lastni reži ali pa jih dajale v najem. Ustanovna pisma, ki so določala pogoje za ustanovitev, hišni red, oskrbo ter pravice in dolžnosti tako ustanovitelja in njegovih pravnih naslednikov ter upraviteljev kakor tudi oskrbovancev, so bila neke vrste statut ustanove. Na čelu špitala je bil špitalski mojster (Spitalmeister), po navadi ugleden meščan oziroma tržan, večkrat pa je to funkcijo opravljal kar mestni ali trški sodnik. Špitalski mojster, ki ga je mestni svet imenoval za eno leto, je prebival z družino v špitalu ali pa zunaj njega. Če je živel v špitalu, je imel v ustanovi brezplačno stanovanje in hasnovanje špitalskega vrta, sicer pa je za svojo funkcijo prejemal letno plačilo v denarju in naturalijah. Špitalskem mojstru je v večjih špitalih pomagala služinčad, običajno družina (Spitalleuth), ki je morala živeti v špitalu, ter je bila za svoje delo primerno nagrajena. Oskrbovanci so v špitalu prejemali hrano in živila ali pa tudi denar, s katerim so si sami priskrbeli vse potrebno za življenje. Mnoge špitalske ustanove so od 18. stoletja dalje svoje oskrbovanke izplačevale v denarju, ti pa so živele zunaj

ustanove v lastnem stanovanju ali pa pri sorodnikih in znancih. Oskrbovanci so se morali natančno ravhati po hišnem redu, za delo sposobni opravljati tudi predpisana dela, neredneže in kršilce reda pa so kaznovali s postom, z zaporom v posebni sobi v špitalu, v skrajnem primeru pa z odstranitvijo iz ustanove. Ustanove so bile blizu cerkva ali pa so imele svojo kapelo, ki je bila običajno posvečena sv. Duhu, včasih tudi sv. Elizabeti, Vsem svetnikom ali pa je lahko imela kak drug patronik, po katerem je špital nosil svoje ime. Oskrbovanci so bili dolžni za ustanovitelja špitala ter za svoje dobrotnike moliti in se v svoji kapeli ali pa v za to določeni cerkvi udeleževati službe božje.⁸

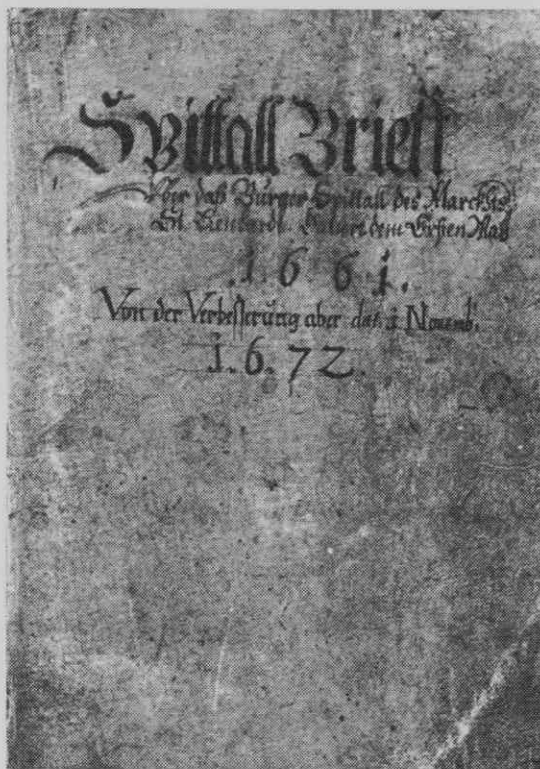
Med najstarejše meščanske špitale na Štajerskem štejemo špital v Ptujju, ki so ga pri cerkvi Vseh svetih leta 1315 ustanovili Ptujski gospodje.⁹ V Mariboru se špital omenja leta 1348, ko bi naj ga ustanovil Mariborčan Motther.¹⁰ V Slovenjem Gradcu je špital ustanovil leta 1419 Ivan Loški ter je imel svojo kapelo sv. Duha.¹¹ Ormoški špital se omenja v listini iz leta 1420, ki govori o posestvu v Hermancih, ki je bilo izročeno nemškemu viteškemu redu pri Veliki Nedelji za volilo maše. Listina iz leta 1443 pa poroča, da je salzburški nadškof podelil obiskovalcem cerkve sv. Elizabete ob določenih praznikih odpustek, tudi tistim, ki bi pomagali pri gradnji in nabavi opreme za tamkajšnji špital.¹² V Laškem je okoli leta 1440 ustanovil špital Ivan Massenreutt, Janez baron Valvasor pa ga je leta 1560 na novo organiziral in 1581 bogato dotiral.¹³ V Celju so špital, ki je bil sprva pred mestom, ustanovili Celjani. Leta 1459 pa je Friderik Habsburški dal meščanom dovoljenje, da preneso špital, posvečen sv. Duhu, v mesto samo.¹⁴ V Šoštanju je leta 1700 ustanovil špital beneficiat Matija Podtrassnik.¹⁵

Pri Lenartu je bil špital ustanovljen razmeroma pozno, to je v 17. stoletju. Dasi ga je ustanovil tamkajšnji tržan, je imel patronat nad njim in v oskrbi vsakokratni lastnik bližnje hrastovške gosposčine. Vas Lenart, kjer se omenja cerkev okoli leta 1200¹⁶, župnija pa leta 1237¹⁷, je bila spet last gospodarjev Hrastovca, katerih enemu, tj. Andreju Holeneškemu (von Hollenegg), je kralj Friderik Habsburški podelil za Lenart leta 1447 trške pravice.¹⁸ Od ustanovitve špitala pa do leta 1802 so bili njegovi patroni Herbersteini, za njimi Pauerji, od leta 1909 pa zopet Herbersteini, ki pa so že naslednje leto izročili upravo špitala lenarški občini.

Ustanovitelj lenarškega špitala je bil lenarški tržan in trški sodnik Marko Bernhardt, ki

je v testamentu z dne 9. novembra 1625, ker ni imel ne otrok in nobenih drugih dedičev, zapustil vse svoje premoženje za ureditev špitala pri Lenartu (zu aufrichtung eines burger spitals) in določil, naj imajo v njem oskrbo obubožani tržani in drugi revni ljudje (die verarmte burgerschafft oder sonst andere haussarme), vendar se mora vse izvršiti le z dovoljenjem hrastovške gosposčine.¹⁹ Nekaj dni zatem, tj. 23. novembra, ko je bil ustanovitelj špitala še živ, je bilo vpričo članov lenarškega trškega sveta Ivana Hauka, Jurija Embserja, Tomaža Šporerja in Štefana Kernpeisa popisano vse premično premoženje, ki ga je v testamentu določil za špital ustanovitelj. Inventar nam izkazuje kar precejšnje premoženje, tako v denarju 920 renških goldinarjev, ki pa jih je Bernhardt zapustil v raznih valutah. Med zlatnino in srebrnino se navajajo trije srebrni prstani, zlat križec s kamnom, pas s srebrnim okovjem, srebrni pladenj, deset čaš in drugih posod, dvanajst srebrnih žlic itd. Inventar beleži tudi 37 cinastih skled, 24 krožnikov ter 34 vrčev raznih oblik in velikosti, veliko medeninaste posode in sedem svečnikov, od bakrene posode pa predvsem kotličke raznih velikosti, nadalje moško in žensko obleko, več kot deset postelj z opremo, razno perilo, orožje, kuhinjsko opremo in orodje. Ustanovitelj je zapustil na raznih krajih v petih kletah okoli 50 štrtinov (okoli 27.500 l)²⁰ vina, nadalje okoli 160 korcev (nad 6000 l) žita, tri konje z vso opremo, deset volov, šest krav in šestnajst svinj.²¹

Še istega 1625. leta toda že po smrti ustanovitelja špitala, je bilo kupljeno primerno zemljišče za zidavo špitalskega poslopja, v naslednjem letu pa je bil špital z vsem opremljen in pripravljen za sprejem oskrbovancev. Kakor ne vemo natanko za leto sprejema prvih oskrbovancev, tako tudi ne vemo, pod kakšnimi pogoji je Bernhardt špital ustanovil, ker nimamo njegovega ustanovnega pisma, ki je ali izgubljeno ali pa ga (kar je bolj verjetno) sploh ni dal zapisati. Špital je deloval po določilih ustanovnega pisma Herbersteinov iz leta 1631 oziroma 1672. Kot je iz dokumentov razvidno, je do leta 1631 poleg špitalskih mojstrov imel neposredno nad špitalskim premoženjem roko sam gospod Hrastovski, ko je napravil dokončni obračun s trgov in s tem izročil premoženje v neposredno upravo špitalskim mojstrom. Grof je denar, ki ga je Bernhardt zapustil v raznih valutah, zamenjal za renske goldinarje, nekaj zlatnine in srebrnine odkupil, poplačal dolgeve za umrlim ustanoviteljem ter ostanek izročil špitalskemu mojstru. Nekaj premičnin in nepremičnin je bilo tudi odprodanih za na-

Faksimile naslovne strani ustanovnega pisma za lenarški špital iz leta 1661 oz. 1672 (Pokrajinski arhiv v Mariboru)

kup zemljišča, zidavo stavbe in nabavo opreme. Dva vinograda, ki ju je zapustil Bernhardt, je Hrastovski zamenjal za druga dva. Vinograd, ki je bil pod gorsko palico knezov Eggenbergov, pa ga niso hoteli dati špitalu v hasnovanje, je vzel Herberstein, za špital pa kupil vinograd pri Zamarkovi, drugi vinograd, ki je ležal »am Sonegperg«, je zamenjal za svojega, ki je ležal na Viničkem vrhu in ki je dajal letno do deset štrtinov (nad 5000 l) vina.²³

Prva leta po ustanovitvi špitala je s premoženjem upravljal en špitalski mojster, včasih tudi trije ali celo štirje,²⁴ kar je spričo velikih skrbi za nabavo zemljišča, zidave stavbe in gospodarskih poslopij, nabave opreme in vseh drugih skrbi in dolžnosti razumljivo. Veliko dela so imeli s špitalskimi vinogradi, za katere so zelo skrbeli, saj je z njih špitalu dotekalo največ dohodkov. Naj omenim, da prva leta po ustanovitvi špitala z vinogradi ni upravljal špitalski mojster, temveč poseben član trškega sveta.²⁵ Iz letnega obračuna 1626 je razvidno, da je imel špital največ dohodkov od vinogradov, toda tudi izdatkov za njihovo obdelavo. Tako je bilo dohodkov v omenjenem letu 456 renških goldinarjev, izdatkov pa 447 goldinarjev, name-

njenih v prvi vrsti za vinograde.²⁶ V času špitalskega mojstra Caharije Nürnbergerja (1631—1634) je imel špital poleg svojih stavb (hiša, parma, hlevi) in vrta ter vinogradov tudi polja.²⁷ Nedvomno so bili v njegovem času v špitalu že oskrbovanci.²⁸ Po resignaciji Nürnbergerja je nastopil službo špitalskega mojstra že znani član trškega sveta Jurij Embser, leta 1651 in 1655 pa je bil špitalski mojster ponovno Caharija Nürnberger, katerega obračun za leto 1655 izkazuje pet špitalskih vinogradov na Viničkem vrhu, pri Zamarkovi in Zavruhu, na katerih se je tedaj pridelalo okoli 40 štrtinov (nad 20.000 l) vina.²⁹ Leta 1661 je bil špitalski mojster Primož Rizner.³⁰

Potem ko je lenarški špital zaživel, je prišla nad kraj nesreča, požar, ki je v kraju poleg drugih stavb uničil tudi špitalsko ter skoraj vse premičnine, tako da so od špitalskega premoženja ostali tako rekoč samo še vinogradi, pa še ti so po zatrdilu špitalskih mojstrov tedaj kaj slabo rodili, tako da iz njihovih dohodkov ni bilo mogoče popraviti špitala, kaj šele vzdrževati oskrbovance. Zato je bilo špitalsko poslopje prodano, obdelovala se je le špitalska zemlja, ki jo je upravljal še naprej špitalski mojster. Erazem Friderik grof Herberstein se je kot univerzalni dedič po svojem očetu odločil, da bo ponovno vzpostavil špital ter ga je v ta namen primerno dotiral. Pozidal je špitalsko poslopje ter ga opremil, tako da je s 1. majem leta 1661 lahko sprejel prvih šest oskrbovancev, tri može in enako število žena.³¹ Poprečna starost oskrbovancev je tedaj bila 70 let, najstarejši je bil star 90 let, najmlajši pa 45.³²

Ko je lenarški sodnik in nekdanji špitalski mojster Caharija Nürnberger volil špitalu 200 goldinarjev, je Herberstein zvišal število oskrbovancev od šestih na osem ter na novo sestavil ustanovno pismo. Ker je Herberstein uvidel, da terja obdelovanje špitalskih vinogradov veliko izdatkov in ker so letine včasih sila slabe, se je odločil, da jih bo prodal. Dal je oceniti vseh šest špitalskih vinogradov, ki so bili vredni 830 goldinarjev, ter izterjal dolgove 500 goldinarjev in jih uporabil za špital. Sam je razen tega špitalu poklonil travnik in njivo, tako da je ustanova lahko kar dobro izhajala in je lepo zaživela. V tem času so bili špitalski mojstri Mihael Gašpar (1663—1668), po njegovi resignaciji na to mesto pa Janez Widman (1668—1670).

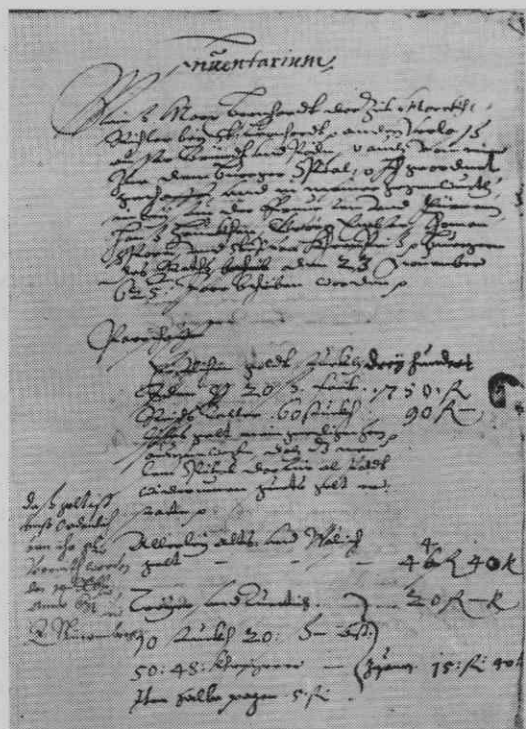
V ustanovnem pismu iz leta 1672 so bili določeni pogoji za sprejem oskrbovancev, njihove pravice in dolžnosti, oskrba, uprava in vsa druga določila, ki so bila potrebna za redno poslovanje ustanove. Po tem ustanovnem

pismu je špital skrbel za osem oskrbovancev, ki se zaradi starosti in bolehnosti ter bolezni (posebej se navaja slepota) niso mogli sami vzdrževati, vendar pa ti niso smeli imeti nalezljivih bolezni. Štiri kandidate za špital je določil trg izmed svojih tržanov ali drugih potrebnih ljudi, štiri pa hrastovška gosposčina. Če se niso našli primerni kandidati, je gosposčina imela pravico poslati v špital druge ljudi in jih imeti v njem, dokler se ne bi našli primerni kandidati. Oskrbovanci so se morali držati hišnega reda, če so ga pa kršili, jih je špitalski mojster prvič opomnil, nato primerno kaznoval, če pa se kljub temu niso popboljšali, jih je z dovoljenjem gosposčine imel pravico odsloviti. Špital je poleg špitalskega mojstra imel tudi dva človeka, ki sta bivala v špitalu in ki sta morala biti oskrbovancem dan in noč na razpolago ter smela biti le z dovoljenjem špitalskega mojstra ponoči odsotna. Za svojo službo sta imela brezplačno stanovanje, v hasnovanje špitalski vrt, 30 goldinarjev letne plače, v naturalijah pa na leto 50 kg mesa, štrtin (okoli 500 l) vina, nekaj žita in soli. Medtem ko so torej v začetku špitalski mojstri živeli zunaj špitala in je za oskrbovance skrbela špitalska služinčad (Spitalleuth), pa je kasneje, vsaj od druge polovice 18. stoletja, živel špitalski mojster v špitalu. Oskrbovanci so prejeli svojo oskrbo deloma v denarju deloma pa v naturalijah. Ustanovno pismo je točno določalo, kaj daje hrastovška gosposčina in kaj se daje oskrbovancem iz špitalske blagajne. Vsak oskrbovanec je dobil tedensko s Hrastovca šest funtov težak hlebec kruha ter še posebej funt kruha ter po dva funta govedine. Vsi skupaj so prejeli od Hrastovca letno po 386 funtov govedine, 63 in pol funta slanine in 134 funtov masti. Za velike praznike so dobili oskrbovanci nekaj mesa, ki ga je moral špitalski mojster kupiti z denarjem iz blagajne ustanove. Gosposčina je špitalsko žito zmlela v svojem mlinu pri Hrastovcu zastonj ter ni zahtevala plačila mitnine, za tri krave, ki jih je lahko redil špital, pa je dajala letno po dva voza slame ter za pašo na razpolago gosposčinske travnike. Tudi je dajala letno za vse oskrbovance skupaj po 2 štrtina (okoli 1000 l) vina, vsako drugo leto vsakemu izmed njih po sivo hodno obleko, vsakih nekaj let pa perilo in drugo opravo. Oskrbovancem je moral biti na voljo padar, kateremu je gosposčina dajala za puščanje krvi oskrbovancem letno po 3 goldinarje, za večje zdravljenje oskrbovancev pa je dobil le-ta posebej plačano. Oskrbovanci so bili dolžni za svoje ustanovitelje moliti in se ob določenih dnevih udeleževati posebne službe božje. Na Markovo, Friderikovo,

in na god sv. Elizabete se je opravljala posebna služba božja za ustanovitelje špitala, za Hrastovške in enega izmed članov Bernhardtove rodbine, ki je umrl v katoliški veri in ki ni bil luteranec kot Marko. Na omenjene dni kot tudi še na tri največje cerkvene praznike v letu je vsak izmed oskrbovancev dobil po dvojno porcijo mesa, kruha in vina ter po 30 krajcarjev. Duhoven je prejel letno po 9 goldinarjev za opravljanje teh obredov, pri čemer pa je bilo v tej postavki všteto tudi plačilo za pokop oskrbovancev.³³ Gospodstvo se je tudi zavezalo, da bo v redu izpolnjevalo vse točke iz ustanovnega pisma, če pa jih ne bi, je špitalski mojster to dolžan sporočiti trškemu sodniku in svetu. Ob neizpolnjevanju dolžnosti je imela dežela pravico poseči po hrastovski posesti in jo imeti tako dolgo, da lastniki Hrastovca izpolnijo svoje obveznosti. Letno vzdrževanje špitala je tedaj znašalo 193 goldinarje, 2 krajcarja in 2 pfeniga.³⁴

V naslednjih desetletjih se je špital kot tudi vsakokratni lastnik Hrastovca ravnal po omenjenem ustanovnem pismu, do večjih sprememb je prišlo v drugi polovici 18. stoletja tako v pogledu načina oskrbovanja ljudi v špitalu kot tudi v pogledu upravljanja špitala. Določene spremembe v špitalu je narekovala tudi zakonodaja, ki je zlasti v terezijanskem in jožefinskem času posegla v vse detajle življenja. Tako je npr. glede zapuščine oskrbovancev bilo leta 1754 določeno takole: kdor je imel premoženje že ob vstopu v špital, temu se od zapuščine odračuna toliko, kolikor je porabil od dneva sprejetja v ustanovo. Kdor si je v času svojega bivanja v špitalu pridobil premoženje, temu se od zapuščine odračuna vsota, ki jo je porabil v ustanovi od tistega časa, ko si je takšno premoženje pridobil. Če pa si je kdo premoženje v špitalu prištedil, ga mora špitalski mojster izročiti brez odtegljajev tistemu, ki ima do njega pravico.³⁵ Iz omenjenega obdobja poznamo tele špitalske mojstre: leta 1684 Jurija Pichlerja, od 1728 do 1741 Matijo Čučka, od 1784 do 1789 pa Janeza Korošca.³⁶

Kot smo že dejali, je hotel zlasti jožefinski čas tudi v pogledu špitalov izvesti določene reforme. Kot je iz raznih odredb razvidno, je vlada želela manjše špitale ukiniti ter organizirati v glavnih mestih dežel centralne špitale ter združiti špitale in jih namestiti po mestih oziroma na drugih primernih krajih. Pri teh spremembah je oblast vodilo v prvi vrsti prepričanje v neekonomičnost manjših ustanov, hotela pa je tudi iztrebiti vse zlorabe, ki so se v špitalih dogajale, saj so špitalski mojstri pogosto iskali le lastne koristi ter si prilaščali špitalsko premoženje, večkrat sla-

Faksimile prve strani inventarja lenarškega špitala iz leta 1625 (Pokrajinski arhiv v Mariboru)

bo skrbeli za oskrbovance, ki so pogosto bili brez zadostne hrane, zdravniške oskrbe in primerne snage. Dvorna odredba z dne 31. marca 1787 je odredila, da se vsi špitale razpuste in oskrbovanci, ki niso posebno slabotni in bolni, dobé svojo oskrbo zunaj špitalov ter se jim izplačuje določena renta za življenje. Tisti, ki pa so močno bolni, bodo poslani v splošno hiralnico, kjer bo zanje pripravljenih tristo mest. Razen tega naj bi se v glavnih mestih posameznih okrožij oziroma tam, kjer so za to dani pogoji, ustanovili špitale, kamor naj bi se iz manjših ustanov preselili oskrbovanci. Stavbe in vse druge realitete ukinjenih špitalov naj se dajo v najem ali prodajo, kapital pa naloži za vzdrževanje takih institucij.³⁷ 22. aprila 1787 je mariborski okrožni urad obvestil gosposčino Hrastovec, naj o vseh gornjih določilih obvesti lenarškega špitalskega mojstra, ki naj dobi medicinece oziroma kirurge, ki bodo pregledali oskrbovance, nato pa naj najkasneje v štirinajstih dneh pošlje na okrožni urad seznam vseh oskrbovancev z zaznamkom njihovega zdravstvenega stanja. Tisti, ki bodo lahko živeli brez oskrbe špitala, naj do prvega avgusta zapuste špital, enako tudi špitalski mojster. V enakem terminu naj špitalski mojster pošlje uradu seznam vsega špitalskega premoženja ter ga izroči magistratu oziroma dominiju.³⁸ Iz dopisa

istega urada z dne 7. julija 1787 je razvidno, da so bila predvsem gospostva tista, ki so prosila vlado, naj ukine špitale, njihovo premoženje proda ter naloži kapital, iz čigar letnih obresti naj bi se vzdrževali v skladu z določilom posameznih ustanov ljudje, ki so potrebni pomoči.³⁹

Do razpustitve špitale pa ni prišlo, pač pa je ustanova prejela obresti od glavnice 10.000 goldinarjev.⁴⁰ Medtem ko so še leta 1788 dobivali oskrbovanci oskrbo v glavnem v obliki naturalij, pa špitalski mojster Karel Zierengast (1790—1795) v svojem poročilu zagotavlja, da daje gosposčina špitalu namesto nekaterih naturalij denar. Tako npr. namesto tedenskega funta kruha dobe vsi oskrbovanci skupaj letno po 70 goldinarjev in vsak oskrbovanec namesto tedenskega hlebca kruha po 9 kr na teden, s čimer so baje vsi zelo zadovoljni, saj si lahko kupujejo sveže žemlje in še kaj prištedijo.⁴¹ Naj omenim, da je bil leta 1796 špitalski mojster Boštjan Žužko.⁴² Okoli leta 1800 je imel špital majhen travnik, njivo in pri špitalski hiši vrtič. Poslopja so bila v redu, le hlev za dve glavi živine je bil v razsulu, sicer pa je bilo celotno premoženje ocenjeno na 600 goldinarjev. Zemljo je špital obdeloval v lastni režiji in na njej pridelal nekaj žita in sena ali pa jo je dajal v zakup. Obresti od naloženega kapitala so znašale letno 400 goldinarjev, stroškov pa je bilo več, pri čemer so razliko krili z miloščino, z zakupom zemlje in raznimi volili. Za oskrbo oskrbovancev so izdali letno 250 gold., za administrativne stroške (vključena plača špitalskemu mojstru) 127 gold., za vzdrževanje poslopij 15 gold., za ostale stroške pa 19 goldinarjev.⁴³ V letih 1801 do 1809 in od 1814 do 1823 je bil špitalski mojster Janez Korošec, ki pa ni identičen z že nam znanim predhodnikom.⁴⁴

Med arhivalijami lenarškega špitale imamo ohranjen v pisavi 19. stoletja tudi zapis hišnega reda. Medtem ko je za mnoge druge špitale ohranjen njihov hišni red že iz začetka novega veka, pa je za naš ta zapis iz zelo kasne dobe, kolikor seveda ne gre za prepis starejšega dokumenta. Naj omenimo npr. hišni red špitale iz Seckaua, ki datira v 17. stoletje,⁴⁵ pri čemer pa naj omenimo, da je naš zapis precej obsežnejši. Ker je hišni red po svoji vsebini zelo zanimiv in nam daje vpogled v življenje oskrbovancev, naj ga na tem mestu navedemo v izvlečku. Oskrbovanci morajo pošteno in spodobno živeti, ne se med seboj prepirati, ampak živeti v popolni slogi in razumevanju. Če jim dovoljuje zdravje in dopušča čas, morajo biti vsak dan pri božji službi v lenarški cerkvi ter moliti za svoje us-

tanovitelje in dobrotnike. Kdor ni preslabotnega zdravja, mora pozimi vstati ob sedmih, poleti ob šestih, se lepo urediti, nato pa oditi k opravi. Poleti naj gredo oskrbovanci v posteljo ob devetih, pozimi pa ob osmih. V sobah je treba skrbeti za red in snago in jih vsak dan pomesti in prezračiti, v njih je tudi prepovedano kaditi in kuhati. Nihče ne sme brez dovoljenja uprave zapustiti špitale, vrniti se mora najkasneje do osme ure zvečer, zunaj pa ne sme hoditi po gostilnah in ne beračiti. Oskrbovanci ne smejo prinašati v špital alkohola, hrano pa morajo izročiti upravi, ki jo po svojem preudarku ali razdeli med vse oskrbovance ali pa jim jo pusti. Bolnemu mora špital takoj oskrbeti zdravniško pomoč. Oskrbovanci so dolžni opravljati določena dela, pri čemer so izvzeti le tisti, ki so zaradi oslabelosti za to nesposobni, tisti, ki so bolni ali slepi. Razumevanje in sloga med oskrbovanci je v špitalu osnovni pogoj za njegov obstoj, zato naj oskrbovanci sleherni spor javijo upravi, ki bo v določenem primeru postavila enega izmed oskrbovancev, da bo skrbel za red in razumevanje. Vse spore v špitalu uredi uprava, razen tistih, ki sodijo v pristojnost sodišča. Kršilce reda uprava najprej blagohotno opomni, nato kaznuje s prepovedjo izhoda iz špitale, z večjim nalaganjem dela ali s postom, lahko pa tudi z zaporom v špitalskem prostoru. Ker je špital namenjen le slabotnim, revnim in bolnim, mora uprava v primeru, da kateri član špitale ozdravi ali pa pride do premoženja, premisliti, ali tak še sodi v ustanovo ali ga je treba odsloviti. Hišni red, ki obsega štirinajst točk, mora biti na vidnem mestu in ga je treba štirikrat letno prebrati, po potrebi tudi večkrat, vsakemu oskrbovancu pa ob njegovem sprejemu v špital.⁴⁶

V času od 1802, ko so gosposčino kupili Pauerji, so oskrbovanci začeli dobivati denarno rento in živeli zunaj špitale. V tej zvezi je prišlo med lenarškim trgov in lastniki Hrastovca do pogostnih in dolgih sporov, ki so dosegli svoj višek v tridesetih letih. Trg je namreč želel, naj bi se gosposčina do pike držala določil ustanovnega pisma, lastniki Hrastovca pa so skušali dokazati, da je denarna renta in življenje oskrbovancev zunaj špitale za slednje bolj ugodno. Trg je trdil, da se ljudje, ki prejemajo rento, potikajo po trgu in beračijo in so vsej soseski v nadlego. Do korenite spremembe v načinu oskrbovanja oskrbovancev je prišlo leta 1807. Tedaj je namreč lastnik gosposčine odredil, da bodo odslej oskrbovanci prejemali rento v višini petdesetih goldinarjev, preostali, ki še bivajo v špitalu, pa morajo oditi k svojim sorodni-

kom ali pa na hrastovško majerijo. Gospoščina je tudi odredila, da si mora špitalski mojster do 1. junija istega leta poiskati novo stanovanje, zemljo, travnike in vrt pa mora dati v zakup. Lastnik gosposčine je svoj postopek utemeljil s trditvijo, da je nova praksa v vseh pogledih boljša, saj so se oskrbovanci med seboj prepirali, se pritoževali nad špitalskim mojstrom in oskrbo, sicer pa da je za reveže sploh bolje, da ne živijo med sitnimi in bolnimi ljudmi. Lastnik Hrastovca nadalje ugotavlja, da so oskrbovanci, ki že od leta 1804 živijo pri svojih sorodnikih in znancih, z denarno rento zelo zadovoljni.⁴⁷

Zaradi novega načina oskrbovanja oskrbovancev je prišlo, kot smo to že dejali, v tridesetih letih do silnih sporov med Hrastovcem in trgovcem. Magistrat ugotavlja, da so si želeli denarne rente predvsem tisti oskrbovanci, ki jim ni bilo do reda v špitalu. Ti imajo raje denar, ki ga zapravljajo, nato pa berajo. Tudi špitalske stavbe so po zatrdilu sveta čisto v razpadu in se sprašuje, čemu za prazne stene špitalski mojster, ki dobiva plačilo samo za to, da jih gleda. Naj omenim, da je bil špitalski mojster vsekakor že leta 1833 pa do svoje smrti leta 1849 Bruno Damiš (Damisch).⁴⁸ Nato se je trg pritožil na okrožni urad v Mariboru s prošnjo, naj pri Hrastovcu doseže, da se bo držal ustanovnega pisma. Lastnik Hrastovca pa se je v dolgem pismu opravičeval okrožnemu uradu, zakaj je spremenil svojo prakso v načinu oskrbe. Dokazuje, da je prehod na denarno rento dovolil leta 1812 sam štajerski deželni gubernij,⁴⁹ in to na vsesplošno zadovoljstvo oskrbovancev in da si je to zdaj že praksa nad dvajset let, se nanjo še nihče ni pritožil. Hrastovec je po zatrdilu lastnika Pauerja imel za svojo prakso številne razloge, ki jih navaja že na gornjem mestu.⁵⁰

V naslednjem obdobju so živeli oskrbovanci deloma v špitalski hiši, deloma pa so imeli lastna stanovanja ali pa so bili pri svojih sorodnikih in znancih ter dobivali svojo letno rento. Ljudje so bili sprejeti v špital večinoma zaradi starosti in onemoglosti, nekaj tudi zaradi bolezni (zlasti slepote in vodenike). Povprečna starost oskrbovancev je bila v 19. stol. ob njihovem sprejemu šestdeset let, najmlajši med njimi je bil star šestnajst let in je bil slaboumen, najstarejši pa jih je imel nad osemdeset. Oskrbovanci so bivali v špitalu povprečno po osem let, najmanj nekaj mesecev, največ pa okoli dvajset let.⁵¹ V tem času zasledimo špitalske mojstre Jakoba Pabsta (1849—1858),⁵² Mihaela Beleca (1858—1867)⁵³

in Janeza Skribo (1867—1868).⁵⁴ Pod naslednjim špitalskim mojstrom, t.j. Ignacijem Pan-kowitschem (1869—1888), je špital zadela velika nesreča. V noči od 27. avgusta na 28. avgust leta 1883 je med pol dvanajsto in eno uro ponoči pogorelo špitalsko poslopje; vzrok za požar komisija ni mogla ugotoviti. Škode je bilo za 650 goldinarjev, poslopje pa je bilo zavarovano za 1200 goldinarjev. Še istega leta je špitalski mojster začel s popravilom špitalskega poslopja, popraviljal pa je tudi gospodarska poslopja.⁵⁵ Naj omenim, da je bil v dopisu od leta 1888 do 1905 špitalski mojster Janez Polanec.⁵⁶

Ko so po približno sto letih leta 1909 Herbersteini ponovno postali lastniki hrastovške graščine, so poskušali takoj urediti pravno stanje okoli lenarškega špitala in načina oskrbovanja oskrbovancev. Očitno so se hoteli čimprej znebiti neprijetnosti v zvezi z upravljanjem špitala. Medtem ko je namreč do začetka leta 1910 bila uprava špitala v rokah patrona, t.j. hrastovške graščine, pa je vlada v dopisu z dne 13. novembra 1909 dovolila, da s 1. januarjem naslednjega leta preide špital v popolno upravo lenarške občine. S tem dnem je prejela vse dolžnosti in bremenja, ki jih je do tedaj imela hrastovška graščina, ter je bila dolžna do 30. marca predložiti oblasti v odobritev letni obračun. Pogoji za sprejem oskrbovancev so ostali isti kot do tedaj, namreč sprejem osmih oskrbovancev, katerih štiri je določal trg, štiri pa gosposčina Hrastovec. Oskrbovanci so prebivali v špitalu v dveh sobah ter dobivali po 48 kron letne rente. Špitalskega mojstra je imela pravico predlagati občina, višja oblastna instances pa ga je potrjevala, imel pa je v špitalu brezplačno stanovanje in na uporabo špitalski vrt ter plače 84 kron letno. Špitalski izdatki so tedaj znašali letno 497 kron, dohodki pa 641 kron, ki so jih dali štirje procenti od s 1. marcem 1911 naloženega kapitala 10500 kron ter zakupnina za špitalsko zemljo.⁵⁷ Ker so bile po ugotovitvi uprave stavbe potrebne nujnih popravil, je vlada odredila, naj se pri lenarški hranilnici naloži določen procent dohodkov za popravila stavb.⁵⁸ Večja popravila so se nato izvajala že v letih 1911—1913.⁵⁹ Špital je imel v tem času zemljo v občinah Lenart in Zamar-kovi. V prvi je imel dva vrtova in njivo v izmeri 52 arov, v drugi pa travniške parcele velikosti 123 arov in 55 m², vse v skupni vrednosti 13.095 kron.⁶⁰ Leta 1907 je bil lenarški špitalski mojster Štefan Zadravec, 1910. leta pa Janez Muhič.⁶¹ Lenarški špital je nato preživel še čas do druge vojne.

OPOMBE

1. J. Wichner, Beiträge zu einer Geschichte des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen in Steiermark bis incl. 1700, MHVS XXXIII, 1885, str. 43 sl. — 2. Ludwig J. Lekai, Geschichte der Weissen Mönche, Köln 1958, str. 241. — 3. J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, Graz 1875, št. 644, str. 620 in J. Wichner, o. c., str. 49. — 4. J. Zahn, Urkundenbuch II, št. 363, str. 472. — 5. H. Appelt-G. Pferschy, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV, št. 564 in 565... — 6. Ign. Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, Marburg 1876, str. 83. — 7. J. Wichner, o. c., str. 48. — 8. Prim. P. Klasinc, Ubožni špital v Ormožu, Ormož skozi stoletja, Maribor 1973, str. 152—157. — 9. J. Wichner, o. c., str. 68. — 10. Vizitacija z dne 31. avgusta 1737 (Dokument v škofijskem arhivu v Mariboru). Prim. J. Mlinarič, Beneficiji v mestu Mariboru do konca 16. stoletja, ČZN XLIV, 1973, str. 78—79. — 11. Fr. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije 1228—1928, Maribor 1928, str. 240. Fr. Kovačič, o. c., str. 240. — 12. P. Klasinc, o. c., str. 153. — 13. J. Wichner, o. c., str. 74. — 14. Ign. Orožen, Celska kronika, v Celi 1854, str. 107. — 15. C. Schmutz, Historisch Topografisches Lexicon von Steyermark III, Gratz 1822, str. 510. — 16. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V, Ljubljana 1928, št. 44, str. 35. — 17. Gradivo V, št. 674, str. 320. — 18. H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, str. 33. O Hrastovcu glej J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, ČZN XLIV, 1973, str. 47—59. — 19. »Spittal brieff vber dass burger spitall des marckhts St. Lienhardt datiert dem ersten may 1661, von der verbesserung aber dat. 1. nouemb. 1672« (Ustanovno pismo v rumenih pergamentnih platnicah v arhivu PaM-a, fond Lenart v Slov. goricah, fasc. 5). Drug izvod v rdečih perg. platnicah hrani Zgodovinski arhiv v Ptuj. Arhiv sekretariata rodbine Herberstein. Več prepisov iz 18. do 20. stol. je v arhivu PaM-a, fond Lenart, fasc. 5 in v Zgod. arhivu v Ptuj, fond gosposčine Hrastovec, fasc. 4. — 20. Štrtin (startin) = 10 dunajskih veder = 565,91 (R. Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse I, MHVS XXIX, 1935, str. 78). — 21. Inventar z dne 23. novembra 1625 v PaM, fond Lenart, fasc. 5 (v nadaljnjem besedilu fasc. 5). S fasc. 4 označujem arhivalije iz fonda gosposčine Hrastovec, ki jih hrani Zgod. arhiv v Ptuj. — 22. Inventar z dne 14. dec. 1631 (fasc. 5). — 23. Ibidem. — 24. V du-

kumentu z dne 4. okt. 1626, Radgona (fasc. 5) se navajajo kot špitalski mojstri lenarški tržani Lenart Postet, Matej Likavec, Stefan Kernpeis in Jurij Embser. — 25. Npr. leta 1626 kasnejši špitalski mojster Jurij Embser, leta 1627 pa Stefan Kernpeis (fasc. 5). — 26. Letni obračun za 1626 (fasc. 5). — 27. Ibidem. — 28. Razvidno iz postavke za »ain armbs weib zu der erden bestätigen lassen« (Letni obračun z dne 12. jan. 1635, fasc. 5). — 29. Letni obračun za 1655 (fasc. 5). — 30. »Spital buech meines marckht S. Leonhardt aufgericht 1661 den ersten may« (fasc. 4). — 31. Ustanovno pismo 1661 oz. 1672 (fasc. 5). — 32. »Spital buech... 1661« (fasc. 4). — 33. 1785, april 15., Maribor (fasc. 4). — 34. Letni obračun 1672 (fasc. 4). — J. Wichner trdi, da je bila v sporu iz leta 1681 med Herbersteini in admontskim samostanom zaradi patronata nad lenarško župnijo tudi pritožba, češ da je Erazem grof Herberstein prenesel špitalsko ustanovo k svoji župniji sv. Rupert v Slov. goricah (Spod. Voličina) in da je moral samostan nositi stroške za zdravljenje kužnih bolnikov (J. Wichner, Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont vom Jahre 1446 bis auf die neueste Zeit IV, Graz 1880, str. 314). — 35. Normale z dne 8. maja 1754 (fasc. 4). — 36. Po dokumentih v fasc. 4. — 37. Dokument z dne 22. aprila 1787, Maribor (fasc. 4). — 38. Ibidem. — 39. Dokument v fasc. 4. — 40. Prepis dokumenta iz leta 1731 (Arhiv sekretariata rodbine Herberstein v Zgod. arhivu v Ptuj). — 41. Dokument z dne 29. dec. 1788 (fasc. 4). — 42. Letni obračun 1796 (fasc. 4). — 43. Dokument z dne 15. junija 1795 (fasc. 4). — 44. Letni obračun v fasc. 4. — 45. Prim. J. Wichner, o. c., 70—73. — 46. »Hausordnung« — nedatirano, v pisavi prve pol. 19. stol. — 47. Dokument z dne 22. aprila 1807 (fasc. 4). — 48. Razvidno iz letnih obračunov (fasc. 4). — 49. Dokument z dne 26. sept. 1812 (fasc. 5). — 50. Dokumenti z dne 8. marca 1830, 17. jan. 1831 in 3. jun. 1833 (fasc. 4). — 51. »Heiligen Geist spital zu St. Leonhard WB. von 1661« (PaM, fond Lenart, knjiga št. 13). — 52. Letni obračuni in drugi dokumenti v fasc. 4. — 53. Ibidem. — 54. Ibidem. — 55. Dokument z dne 29. avgusta 1883 (fasc. 5). — 56. Po dokumentih v fasc. 5. — 57. Dokument z dne 18. nov. 1909 in 1. febr. 1913 (fasc. 5). — 58. Kapital naložen na naslov: »Marktgemeindevorstellung zu St. Leonhard W. B. namens der Erasmus Friedrich Graf Herberstein'schen Heiligen Geist Spitalstiftung mit dem Zinsenbezüge in St. Leonhard W. B.« (fasc. 5). — 59. Dokument z dne 1. febr. 1913 (fasc. 5). — 60. Dokument z dne 1. jan. 1910 (fasc. 5). — 61. Po dokumentih v fasc. 5.